

УДК [(811.161.3+811.111)'373](045)

А. В. Каваленя

ВОБРАЗЫ ЖЫВЁЛ У МОЎНЫХ СРОДКАХ АЗНАЧЭННЯ СТУПЕНІ ЯКАСЦІ ПРАДМЕТАЎ¹

В статье рассматривается роль названий животных в риторических способах, которые выражают степень качества выполненной работы, предметов, человеческих черт (внешний вид, отношение к труду, поведение). На основании анализа пословиц, поговорок и метафор, содержащих в себе образы животных, делается вывод о существовании в сознании представителя определенного этнокультурного сообщества связи между названием животного и ассоциациями с ним. Интенсификация степени описываемого качества осуществляется за счет самого риторического способа и введением в контекст названия животного.

Пры апісанні якасці прадметаў або чалавека акрамя прамога лексічнага абазначэння якасці выкарыстоўваюцца рытарычныя прыёмы яго ўзмацнення, такія як метафары, параўнанні, прыказкі і прымаўкі. У аснове кожнага з гэтых рытарычных прыёмаў ляжаць розныя вобразы, такія як прадметы ўжытку,

---

¹ Впервые опубликована: Каваленя, А. В. Вобразы жывёл у моўных сродках азначэння ступені якасці прадметаў / А. В. Каваленя // Беларуская лінгвістыка / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; рэдкал.: А. А. Лукашанец (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2021.– Вып. 86 – С. 116–121.

міфічныя істоты, героі казак і літаратурных твораў. Калі вобраз умацоўваецца ў якасці значнага элемента, ён можа выступаць у якасці культурнага сімвала [1], і, адпаведна, надаваць інтэнсіфікацыю якасці.

Асаблівую цікавасць уяўляе выкарыстанне назваў прадстаўнікоў жывёльнага свету ў рытарычных спосабах, якія выказваюць ступень якасці. Кожная жывёла, якая ўваходзіць у выказванне для апісання якасці, здольна надаваць яму як станоўчую, так і негатыўную ацэнку. Такім чынам, вобраз жывёлы здольны выступаць у якасці знака, з якім у прадстаўніка якой-небудзь нацыі ўзнікаюць пэўныя асацыяцыі. Асацыяцыі з сімвалам абумоўліваюць як стаўленне да жывёлы, так і ступень інтэнсіфікацыі якасці ў бок вышэйшай або ніжэйшай ступені па ацэначнай шкале [2]. З'яўляючыся часткай выказвання, сімвалы абазначаюць інтэлектуальную ацэнку для апісання разумовай дзейнасці і вынікаў разумова-творчай, маўленчай дзейнасці чалавека [3]; эмацыйныя ацэнкі для характарыстыкі стану чалавека і яго знешняга выгляду, напрыклад, 'прыемны / непрыемны', 'вясёлы / сумны' і эстэтычную, звязаную з задавальненнем пачуцця прыгожага. Падобныя ацэнкі характарызуюцца прыкметамі 'прыгожы / непрыгожы', 'выдатны / пачварны'; нарматыўныя ацэнкі звязаны з практычнымі інтарэсамі і паўсядзённым вопытам індывіда і характэрызуюцца прыкметамі 'правільны / няправільны', 'здоровы / хворы' і іншымі [4].

З мэтай выявіць праяву прадстаўнікоў жывёльнага свету ў якасці культурнага сімвала ў рытарычных спосабах, якія выказваюць ступень якасці, і вызначыць уплыў такіх знакаў на інтэнсіфікацыю якасці, былі прааналізаваныя аўтарскія параўнанні, метафары, прыказкі і прымаўкі, якія змяшчаюць у сабе кампанент 'жывёла', у беларускай і англійскай мовах.

У беларускіх аўтарскіх параўнаннях, метафарах, прыказках і прымаўках выкарыстоўваюцца такія лексемы як мядзведзь, воўк, ліса, заяц, змей, кот, бусел, дзяцел, верабей, жаўрук, ластаўка і зязюля. Разгледзім некаторыя прыклады выкарыстання названых лексем у рытарычных спосабах, пры дапамозе якіх выяўляецца пэўная якасць: *тоўсты і няўклюдны, як мядзведзь; як мядзведзь ты спіш, бядак; бадзяецца кожны вечар, як мядзведзь – бадзяга; Піліп – аспалы і пахмуры, як мядзведзь; пальцам водзіць і даўбе сваё, як дзяцел; ты, як бусел з перабітым крылом; ён стаяў цыбаты, як бусел; толькі мыкаеш, як бусел дзюбаю; разбіраецца ў картах, як бусел у жабах; параскідала дзяцей сваіх, як зязюля; бегае лёгка, як заяц; Тодар, як трус у сваёй нары; ты, як трус перад удавам; жывучы, як кот; тонкі і гнуткі, як кот; ты з куста травы пражывеш, як верабей; князь – ізгой прабіраецца, як воўк у начы* [5].

Як відаць з прыкладаў параўнання будуюцца на агульных уяўленнях аб жывёле. Напрыклад, велізарны рост і нязграбнасць мядзведзя, звычка зязюлі падкідваць свае яйкі ў чужыя гнёзды, адзінота ваўка і іншыя.

Табліца 1 уключае ў сябе словы, якія абазначаюць прадстаўнікоў жывёльнага свету, і абазначаюцца пры дапамозе гэтых слоў як ключавы элемент выказвання якасці чалавека [6, 7, 8].

Вобраз жывёлы і абазначаемыя ім якасці ў беларускай мове

Вобраз жывёлы	Абазначаемыя якасці
Свіння	Неахайнасць, непрывабны знешні выгляд. Але параўнанне з парасём не мае ярка выяўленую адмоўную канатацыю, напрыклад, скура чалавека можа параўнацца з скурай маленькага парасяці і ацэнка будзе станоўчай;
Курыца	Глупства; клапатлівасць (па аналогіі з стаўленнем курыцы да сваіх птушанят); вобраз мокрай курыцы – як характарыстыка непрывабнага знешняга выгляду чалавека;
Жаба	Выраз аспістай непрыязнасці да чалавека. Непрыгожы знешні выгляд, зайздасць, прагнасць (вобраз жабы ў брудзе); унутраны холад;
Змей	Падступства, мудрасць;
Трус	Баязлівасць, спрыт, хуткі бег;
Ліса	Падступства, хітрасць, абман, прыгажосць;
Воўк	Пачуццё голаду, адзінота, злосць;
Зубр	Сіла, моц;
Тур	Сіла, адвага;
Дзяцел	Настойлівасць;
Зязюля	Дрэнная маці;
Бусел	Доўгія ногі, доўгая шыя, праява бацькоўскіх якасцяў, добра разбірацца ў чым-небудзь, як бусел у жабах;
Верабей	Спрыт, невысокі рост;
Варона	Дурасць (вобраз вароны ў супе), непрыгожы знешні выгляд (вобраз мокрай вароны); розум, хвальба;
Мядзведзь	Грозны знешні выгляд, высокі рост, нязграбнасць, касалапасць, гнеў (вобраз абуджанага мядзведзя падчас зімовай спячкі);
Сабака	Сварлівы характар; вандроўны лад жыцця; вобраз сабакі, які абліты памыямі – непрыгожы знешні выгляд; вернасць; злосць; вялікі голад; няправільны муж (вобраз сабакі, які бегае па чужых хатах у пошуках ежы); падсілкавацца, як сабака мухай – дрэнна пакармілі;
Кот	Хвальба (вобраз ката з селядцом); хітрасць (кот каля сала); мяккасць чаго-небудзь (параўнанне з кацінымі лапкамі); мужчына, які не глядзіць за сабой (параўнанне са старым лянівым тоўстым катом); грацыёзнасць.

Як відаць з табліцы, у некаторых выпадках адзін і той жа вобраз можа апісваць як станоўчыя, так і адмоўныя якасці. Такое адрозненне звязана з выбарам камунікантам ключавой якасці, з якой асацыюецца на дадзены момант аб'ект выказванні. Адбываецца перанос якасцей жывёлы на чалавека. Напрыклад, неразумнага чалавека ў беларускай культуры параўноўваюць з *дурной варонай, якая трапіла ў суп* [9]; але ў той жа час *фанабэрыца, як варона; разумная варона; падстрэная варона* (пра чалавека, які кідаецца з боку ў бок, не можа знайсці сабе месца ў жыцці) [10]; *варона сярод галубоў* (пра таго, хто адрозніваецца ад іншых людзей знешне ці характарам) і іншыя прыклады.

Як і ў беларускай, так і ў англійскай мове фігуруюць словы, якія абазначаюць такіх прадстаўнікоў жывёльнага свету як воўк, ліса, змея, заяц, мядзведзь: *red-eyed like a bear* ‘чырвоныя вочы, як у мядзведзя’, *he was like a bear: friendly, silly and strong* ‘ён быў, як мядзведзь: прыязны, дурны і моцны’, *behaves like a bear with a sore head* ‘паводзіць сябе, як мядзведзь з хворай галавой’; *you eat like a wolf, that’s why you are so fat* ‘ясі як воўк, таму ты такі тоўсты’, *stiff-legged like a wolf* ‘жорсткія, выпрастаныя ногі, як у ваўка’, *your cleverness gleams like wolf’s fangs* ‘твая кемлівасць ззяе, як іклы ваўка’; *like a fox among the chickens* ‘як ліса сярод куранят’ (аб вар’яцкім чалавеку); *Mrs. Constantine was like a snake: supple and seemingly without bones, smooth, lustrous, with wicked black eyes* ‘Місіс Канстанцін была падобная на змяю: гнуткая, і здавалася, без костак, гладкая, бліскучая са злымі чорнымі вачыма’, *her neck is like a snake* ‘яе шыя як змяя’, *the eyes started out of his head like a hare’s and were not blue, but hazel* ‘яго вочы былі размешчаны, як у зайца і былі ня блакітнага, а арэхавага колеру’ [11].

Таксама ў параўнаннях выкарыстоўваецца вобраз аднаго з нацыянальных сімвалаў Вялікабрытаніі – льва: *brave like a lion* ‘адважны, як леў’, *straight shoulder – length rich golden hair, brushed back from her forehead like a lion’s mane* ‘прамыя залацістыя валасы да плячэй, зачэсаныя назад з ілба, як ільвіная грыва’; *fight like a lion* ‘змагаецца, як леў’ [12].

Табліца 2 ўключае ў сябе словы, якія абазначаюць прадстаўнікоў жывёльнага свету, і абазначаюцца пры дапамозе гэтых слоў як ключавы элемент выказванні якасці чалавека [13, 14].

Табліца 2

Вобраз жывёлы і абазначаемыя ім якасці ў англійскай мове

Вобраз жывёлы	Абазначаемыя якасці
Свіння	Нехайнасць, няўдзячнасць, апісанне асобы, якія знешне падобны на свінню;
Курыца	Чалавек, які не можа знайсці сабе месца па жыцці (вобраз курыцы на распаленай патэльні); неспакой (вобраз курыцы, якая занепакоена засцерагае апошняе цэлае яйка); клапатлівая маці (вобраз курыцы з яйкам);
Жаба	Зялёныя вочы (параўнанне з жабіным колерам); нездаровы колер твару або скуры; хуткая рэакцыя (параўнанне з жабіным скачком); разгублены выгляд (жаба, якая чакае муху);
Змей	Бліскучая, прыгожая скура; доўгія валасы (параўнанне з доўгім змяіным хвостом); крывая шыя (па аналогіі з тым, як выгінаецца цела змея); тонкія пальцы (як язык);
Трус	Спрыт, хуткі бег; апісанне вачэй, якія далёка размешчаны адзін ад аднаго;
Ліса	Прыгажосць; параўнанне колеру валасоў з колерам лісінай воўны;
Воўк	Параўнанне узлахманай шавялюры з галавой ваўка; пастаяннае пачуццё голаду, адзінота, злосць, дужыя ногі;

Леў	Сіла, бясстрашнасьць, адвага; параўнанне пышной шавялюры з грывай льва; хада ўпэўненага ў сабе чалавека параўноўваецца з хадой льва; прыгажосць;
Мядзведзь	Сіла, велізарны рост, параўнанне злога чалавека з раз'юшаны мядзведзем, у якога баліць галава;
Арол	Знешнасць: параўнанне вачэй з арлінымі; зоркасць; параўнанне непрыгожага носа з дзюбай арла; вобраз прастуджанага арла – для апісання знешне прывабнага чалавека, але з няясным унутраным светам ;
Сабака	Працавітасць; выбухны характар (параўнанне з раз'юшаным сабакам); моцна стомлены чалавек (сабака на спякоце); якасць абслугоўвання – ацэнка адмоўная; моцнае жаданне дагаджаць іншым людзям;
Кот	Прыгажосць; гнуткасць; несумленнасць (вобраз кошкі, якая скрала паскручвання сліўкі).

У англійскай мове існуе шэраг лексем, якія абазначаюць неіснуючых прадстаўнікоў жывёльнага свету, але ў параўнаннях і парэміях для абазначэння ступені якасці чаго-небудзь, яны не сустракаюцца. Напрыклад, вобразы грыфона і белуга аднарога. Гэты факт дазваляе гаварыць аб тым, што пры спараджэнні выказвання камунікантам выкарыстоўваюцца толькі тыя элементы, якія сапраўды існуюць у рэальнасці, з якімі ёсць досвед зносін і існуе магчымасць назіраць за пэўным прадстаўніком жывёльнага свету. Рэальныя аб'екты даюць магчымасць вывучыць іх манеру паводзінаў, знешнія асаблівасці і суаднесці, напрыклад, з чалавечымі якасцямі. Гэты ж факт тлумачыць, чаму і ў беларускай мове, нягледзячы на тое, што ў міфалогіі пэўная жывёла выступае ў якасці адмоўнага персанажа, у бытавой камунікацыі міфалагічная характарыстыка не знаходзіць свайго адлюстравання [15].

Пры апісанні якасцяў як у беларускай, так і ў англійскай мове выкарыстоўваецца падобны набор вобразаў прадстаўнікоў жывёльнага свету. Аднак адзін і той жа вобраз пры апісанні падобных якасцяў мае адрозненні ў апісанні падобнай якасці пры дапамозе аналагічнага вобраза ў іншай мове. Напрыклад, вобраз ката: *як кот з селядцом* (чалавек, які выхваляецца); *як кот на печцы жывучы, як кот*; *бегаць, як кот на жорнах* (займацца пустой справай) [16]; *looking like a cat that's stolen the clotted cream* 'падобны на ката, які скраў паскручвання сліўкі'; *like a cat who's got the cream* 'як кот, якому дасталіся сліўкі' (аб задаволеным сабой чалавеку); *she's like a cat that found a way to milk cows* 'яна падобная на кошку, якая знайшла спосаб даіць кароў' [17].

Як у беларускай, так і ў англійскай мове чалавек, які задаволены сабой / добра выглядае або выдатна справіўся з пастаўленай задачай асацыюецца з катом, які наеўся смятаны ці вяршкоў. Гэта значыць у носьбітаў беларускай і англійскай моў ўяўленні аб задаволеным сабой чалавеку і катом з атрыбутам у якасці малочнай прадукцыі цалкам супадаюць. Аднак у беларускай мове вобраз ката не абмяжоўваецца толькі гэтым атрыбутам і ўключае ў сябе яшчэ і кавалак сала, і селядзец. Кот шчаслівы, таму што яго пачаставалі ежай з гаспадарскага стала. Такім чынам, у параўнанні адлюстоўваецца і звыклы побыт, у якім жыве носьбіт мовы. У ангельскіх параўнаннях, якія ўключаюць у сябе

вобраз ката ці кошкі, адсутнічаюць словы, якія абазначаюць селядзец і сала; няма вобраза ката, які грэецца на вясковай печцы, затое сустракаецца вобраз задаволенага ката, які ляжыць ля каміна.

Як у беларускай, так і ў англійскай мовах вобраз сабакі ў рытарычных спосабах, якія апісваюць ступень якасці, выкарыстоўваецца для выказвання розных якасцяў, такіх як адданасць, злосць і стомленасць. У беларускай мове вобраз сабакі выкарыстоўваецца яшчэ для апісання нявернага мужа: *бегае па хатах, як сабака пакуль не назбірае баб* [18]; аб тым, хто вельмі моцна прамок і змерз – *сакалеў, як сабака* [19]; пры апісанні моцнага холаду на вуліцы – *мароз кусае, як сабака* [20]. У ангельскай мове якасць абслугоўвання працы таксама магчыма апісаць пры дапамозе вобраза сабакі – *dog's service* 'сабачы сэрвіс' [21], паказвае на тое, што якасць абслугоўвання пакідае жадаць лепшага.

Пры апісанні ступені якасці пры дапамозе рытарычных спосабаў у кожнай мове сустракаюцца вобразы жывёл, якія характэрныя толькі для мясцовасці, у якой жыве носьбіт мовы, напрыклад, вобразы тура і зубра ў беларускай мове: *сапраўдны беларускі мужык моцны, як зубр/ тур* [22]. У ангельскай мове для апісання якасці шырока выкарыстоўваюцца вобразы дэльфіна, касаткі: *dolphin's skin* 'скура дэльфіна' [23] для апісання пяшчотнай гладкай скуры.

Акрамя таго, існуюць прыклады выкарыстання вобразаў прадстаўнікоў жывёльнага свету, як у англійскай, так і ў беларускай мове, якія мяркуюць выраз станоўчай якасці, але ў кантэксце гэты вобраз набывае адмоўную ацэнку. Гаворка ідзе пра іронію або сарказм. Напрыклад, *як арол ты лятаеш высока, але які ж ты арол? Які ж ты мядзведзь, калі і вядро вады не прынясеш?! Мудрая варона, а дапамагчы не змагла* [24]; *a brave lion without bravery* 'адважны леў без адвагі'; *a devoted dog that cannot protect* 'адданы сабака не можа абараніць' [25]. Арол асацыюецца з ганарлівай прыгожай птушкай, якая парыць высока ў небе. Але ў беларускім прыкладзе з арлом, слова выкарыстоўваецца ў пераносным значэнні з мэтай высмеяць якасці чалавека. Аналагічна і з іншымі прыкладамі: мядзведзь моцны, але вядро з вадой не можа прынесці. Знешне чалавек падобен да мядзведзя, напрыклад, высокі рост, але пры гэтым падкрэсліваецца адсутнасць сілы, як у жывёлы.

У беларускай і англійскай мовах ступень інтэнсіфікацыі якасці пры выкарыстанні падобных вобразаў жывёл не заўсёды супадае. Напрыклад, вобраз жабы, у беларускай мове жаба выказвае адмоўную ацэнку, у англійскай адзнака станоўчая (напрыклад, інтэнсіўнасць злёнага колеру). Вобраз змеі ў беларускай мове мае як станоўчую, так і адмоўную ацэнку. У ангельскай – станоўчую. У бытавой камунікацыі пры выкарыстанні параўнанняў, а таксама ў прыказках і прымаўках, якія змяшчаюць вобразы жывёл, у аснове параўнання ляжыць вопыт і вынік назірання за жывёламі. Параўнанні з хатнімі жывёламі (кот, сабака) могуць адлюстроўваць побыт, у якім жывуць носьбіты мовы, тыповыя стравы для прадстаўнікоў пэўнай нацыі (прыклады з вяршкамі і кавалкам сала, вобраз ката ля печы). Асацыяцыі, якія ўзнікаюць у прадстаўніка нацыі з пэўным вобразам жывёлы, аказваюць уплыў на стаўленне да гэтага вобразу і надаюць станоўчую ці адмоўную ацэнку выказванню, якое ўтрымлівае гэты вобраз.

ЛІТАРАТУРА

1. Арутюнова, Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры : сб. / Н. Д. Арутюнова [и др.] ; общ.ред. Н. Д. Арутюновой , М.А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – С. 26.
2. Вольф, Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – Изд. 2-е, доп. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – С. 12–13.
3. Арутюнова, Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры : сб. / Н. Д. Арутюнова [и др.] ; общ. ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – С. 28.
4. Арутюнова, Н. Д. Язык и мир человека 2-е изд., испр. / Н. Д. Арутюнова. – М.: «Языки русской культуры», 1999. – С. 198–200.
5. Национальный корпус белорусского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bnkorus.info/>. – Дата доступа: 16.12.2020.
6. Национальный корпус белорусского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bnkorus.info/>. – Дата доступа: 16.12.2020.
7. Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах, кн. 1. Рэд. А. С. Фядосік [і інш.], Мн., «Навука і тэхніка», 1976. – 560 с.
8. Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах, кн. 2. – 616 с.
9. Национальный корпус белорусского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bnkorus.info/>. – Дата доступа: 16.12.2020.
10. Национальный корпус белорусского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bnkorus.info/>. – Дата доступа: 16.12.2020.
11. Национальный корпус английского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.english-corpora.org/bnc/>. – Дата доступа: 12.12.2020.
12. Национальный корпус английского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.english-corpora.org/bnc/>. – Дата доступа: 12.12.2020.
13. Национальный корпус английского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.english-corpora.org/bnc/>. – Дата доступа: 12.12.2020.
14. Кусковская, С. Ф. Сборник английских пословиц и поговорок. – Мн.: Выш. Шк., 1987. – 253 с.
15. Шамак, А. А. Міфалогія беларусаў / А. А. Шамак. – Мінск : Інстытут культуры Беларусі, 213. – С. 109.
16. Национальный корпус белорусского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bnkorus.info/>. – Дата доступа: 16.12.2020.
17. Национальный корпус английского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.english-corpora.org/bnc/>. – Дата доступа: 12.12.2020.
18. Национальный корпус белорусского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bnkorus.info/>. – Дата доступа: 16.12.2020.
19. Национальный корпус белорусского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bnkorus.info/>. – Дата доступа: 16.12.2020.
20. Национальный корпус белорусского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bnkorus.info/>. – Дата доступа: 16.12.2020.
21. Национальный корпус английского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.english-corpora.org/bnc/>. – Дата доступа: 12.12.2020.
22. Национальный корпус белорусского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bnkorus.info/>. – Дата доступа: 16.12.2020.

23. Национальный корпус английского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.english-corpora.org/bnc/>. – Дата доступа: 12.12.2020.
24. Национальный корпус белорусского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bnkorporus.info/>. – Дата доступа: 16.12.2020.
25. Национальный корпус английского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.english-corpora.org/bnc/>. – Дата доступа: 12.12.2020.